

УДК 725.945:069.9(497.11)"19/20"(049.32)
316.72(497.11)"19/20"(049.32)
725.945:355.48(497.11)"19/20"(049.32)
94(497.11 Београд)"1914/1918"(049.32)

САША МИХАЈЛОВ

ПРИКАЗ ИЗЛОЖБЕ:

МЕМОРИЈАЛИ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА НА ТЕРИТОРИЈИ БЕОГРАДА

У години обележавања стогодишњице од почетка Великог рата, низу комеморативних догађаја, манифестација, трибина, документарних и уметничких филмова, позоришних и књижевних дела, конференција и изложби, допринос је дао и Завод за заштиту споменика културе града Београда. У представљању меморијалног корпуса споменичке баштине на свом административном подручју, акценат је стављен на презентацију и популаризацију културног наслеђа града које је било у посредној или непосредној вези са догађајима из периода 1914–1918. године. С тим у вези, публикована је нова серија каталога непокретних културних добара тематски посвећена сећању на Први светски рат – његовим споменичким обележјима, значајним догађајима, личностима и кућама у којима су оне живе. Овоме је била посвећена и пета у низу научно стручна конференција под називом *Јавни споменици и спомен-обележја – колективно памћење и/или заборав*, организована с циљем да се из различитих углова сагледа феномен материјализовања и очувања меморије, како у контексту времена настајања тако и његове пројекције и импликације на време садашње и будуће. Писана реч и усмено изнета тумачења у оквиру *Програма обележавања Сто година од Првој светској рату* имали су свој визуелни пандан у виду изложбе под називом *Меморијали Првој светској рату на територији Београда*, реализоване под покровитељством Министарства културе и информисања Републике Србије, коју је свечано отворио 22. септембра 2014. године градоначелник Београда др Синиша Мали. Изложбу постављену на доњем платоу Савског шеталишта Београдске тврђаве осмислили су и реализовали стручни сарадници Завода за заштиту споменика културе. Аутор изложбе је историчар уметности Александар Божовић, аутор визуелног решења архитекта Јасна Цветић, а аутор фотографија Снежана Неговановић, сниматељ слике. Поред реализоване

изложбене поставке, која је могла да се види у периоду од 22. септембра до 12. децембра 2014. године, штампана је и пратећа публикација, аутора Александра Божовића. Меморијални споменици презентовани кроз изложбenu поставку на Савском шеталишту имали су циљ да афирмишу богатство споменичког и меморијалног наслеђа Београда.

Током педесет пет година постојања Завода за заштиту споменика културе града Београда у континуитету се водила брига о очувању и заштити целокупног фонда јавних споменика, спомен-обележја и спомен-плоча, а више њих је утврђено за непокретна културна добра, као значајне културно-историјске вредности везане за најистакнутије личности и догађаје из Првог светског рата. Садржај изложбе *Меморијали Првог светског рата на територији Београда*, постављен на 48 паноа груписаних у три сегмента, представља синтезу места сећања везаних за овај период историје главног града Србије. Презентовани су најкарактеристичнији и најрепрезентативнији меморијали, приказана различитост њихових форми, историјске и естетске вредности, генеза настанка, указано на њихов друштвени и уметнички значај, као и настојања службе заштите да се очувају за будуће нараштаје.

Подизање јавних споменика и меморијалних обележја у српској култури потиче из 18. века, прихватањем европског културног наслеђа. Овај процес је текао кроз преузимање европске традиције с једне стране и кроз потрагу за истицањем властитог националног идентитета и употребу сопственог наслеђа меморисања, с друге. Почетком 19. века, с подизањем националне свести, у српској јавности је питање јавних споменика добило већи значај, а свој пун развој доживљава током века када се и конституисао плуралитет меморијалних форми, попут војних гробаља, споменика у виду обелиска, спомен-храмова, скулптуралних споменика, спомен-чесми, спомен-објеката и других. Национални јавни споменици посвећују се током 19. и почетком 20. века ратним херојима, анонимним војницима, херојима културног и политичког живота, владарима и значајним историјским догађајима.

Меморијалне форме и меморијална култура које су неговане током прве половине 20. века представљају наставак традиције конституисане у претходном периоду. Први меморијали везани за Први светски рат односили су се на подизање и уређење војних гробаља, као и подизање спомен-капела и спомен-црква. Управо њима је посвећен део изложбе, постављен код Великих степеница Савског шеталишта, којим аутор започиње излагање теме. У том сегменту су представљени меморијали који настају већ 1915. године, када се

уређује српско и аустријско војно гробље на Топчидеру са Спомеником српским ратницима погинулим 1915. и Спомеником немачким и аустроугарским војницима погинулим исте године. Своје место у оквиру изложбе потом су добила два споменика подигнута у оквиру Земунског гробља на Гардошу: Споменик и спомен-костурница палим немачким и аустроугарским ратницима у Првом светском рату на католичком гробљу и Споменик и спомен-костурница палим српским борцима у Првом светском рату на православном гробљу. Током треће и четврте деценије прошлог века, Ново гробље у Београду постало је најзначајнија целина посвећена Првом светском рату, посебно 1931. године подизањем Споменика и спомен-костурнице браниоцима Београда 1914–1918. и Руске костурнице и споменика посвећеног цару Николају II Романову и палим руским војницима – костурнице Руске славе, изведених према пројекту архитекте Романа Верховског. Поред тога, уређена су савезничка и окупаторска војничка гробља: Француско, Италијанско, Аустроугарско, Бугарско. Истовремено, у комплексу Новог гробља подигнуто је више меморијала значајних личности, а издвајају се репрезентативна остварења попут Капеле војводе Радомира Путника, рад архитекте Александра Васића, Споменика војводи Живојину Мишићу, дело вајара Ђорђа Јовановића, као и Споменик на гробници војводе Петра Бојовића. На засебним паноима посебно су представљени Споменик Јеврејима палим у рату за ослобођење 1914–1919. године на Јеврејском гробљу и Костурница бранилаца Београда 1915. на Београдској тврђави. На крају, овај сегмент изложбе затворило је једно од најзначајнијих места сећања на жртве Првог светског рата на подручју Београда, Спомен-црква Светог Димитрија у Лазаревцу,

у чијој крипти су сахрањени војници погинули у Колубарској бици, грађена у периоду од 1938. до 1964. године по пројекту руског архитекте Ивана Рика.

Значајан вид меморисања догађаја и личности из Првог светског рата односио се на имплементацију скулптуралних форми у оквиру градских амбијената. Пракса подизања ратничких споменика била је део опште тенденције обележавања сећања на окончани рат у европским земљама тог периода и представљала је вид демократизације памћења. У великом броју војних меморијала приказана је фигура српског војника, или више њих, допуњена симболима борбе и победе. Тако другу значајну групу меморијала представљају репрезентативна остварења јавних фигуралних споменика, за које је био резервисан централни део изложбе, постављен у средишту доњег платоа шеталишта, у оквиру којег су презентовани: Споменик Трећепозивцима у Карађорђевој парку, Српски војник из ратова 1912–1918. постављен на улазу у Цркву Ружицу на Београдској тврђави, Споменик палим ратницима 1912–1918. у Младеновцу, Споменик Победнику на Горњем граду Београдске тврђаве, Споменик захвалности Француској у парку Калемегдан, Споменик Арчибалду Рајсу у Топчидерском парку, Споменик Франшу Д’Еперу у Булевару ослобођења, Споменик војводи Вуку Поповићу у парку на Топличиној венцу и Споменик незнатом јунаку на Авали. У циљу одабира најбољег решења за ове споменике

формиране су стручне комисије, а њихова израда поверавана је најистакнутијим српским и југословенским вајарима тога доба, међу којима се посебно издвајају имена Ивана Мештровића и Ђорђа Јовановића. Поједини споменици, попут Споменика Победнику, Споменика захвалности Француској и Споменика незнатом јунаку на Авали, током времена су постали симболи и визуелни идентитет Београда. Централну позицију на изложби су добили и меморијали локалног карактера изведени у форми обелиска/пирамиде, као што су Споменик ратницима 1912–1918. у селу Влашка, Споменик погинулим ратницима у ратовима 1912–1918. у Стублинама, Споменик ратницима Кумодража погинулим у ратовима 1912–1918. године. И ови меморијали подигнути на рубним деловима Београда често су подразумевали висок степен занатске и уметничке обраде. Од традиционалних форми негована је и пракса подизања спомен-чесама, међу којима посебно место заузимају Спомен-чесма Црквенац у Младеновцу и Трећепозивачка у Београду. Сећање на пале ратнике обележавало се и спомен-плочама, попут Спомен-плоче студентима Универзитета погинулим за отаџбину 1912–1919. у Капетан Мишином здању и Спомен-плоче Пиносавцима, Белопоточанима, Зучанима погинулим за отаџбину 1912–1918. у припрати Цркве Свете Марије Магдалене у Белом Поточу.

Трећи, завршни сегмент изложбе, постављен на крају Савског шеталишта, односио се на савремене

меморијале Првог светског рата и архитектонске објекте – споменике културе посвећене знаменитим личностима. Након окончања Другог светског рата, иако се меморијална култура пре свега односила на промоцију народноослободилачке борбе, настављен је континуитет обележавања сећања на Велики рат. Током осамдесетих и деведесетих година прошлог века, у великом броју се подижу меморијални споменици посвећени истакнутим војсковођама и то махом спомен-бисте које се постављају као јавни споменици у градском језгру. Ова савремена врста меморисања није се односила искључиво на подизање нових споменика већ и на рад на очувању, обнови и рестаурацији постојећих. Тако су у оквиру овог сегмента изложбе на засебним паноима приказани: Споменик на Варовници откривен 1984. године; Споменик браниоцима Београда на Дунавском кеју из 1988. године, рад Коље Милуновића; реплика Кајмакчаланске осматрачнице српске војске са Солунског фронта постављена у Пионирском парку 1988; бисте војводе Живојина Мишића у дворишту истоимене основне школе у Улици др Милутина Ивковића

и испред улаза у комплекс Београдског сајма, откривена 1988; потом Споменик војводи Степи Степановићу у Кумодражу, постављен 1990. године; биста војводе Радомира Путника у истоименом булевару откривена такође 1990; затим биста војводе Петра Бојовића постављена 1992. године у парку код Каленићеве пијаце, те Родна кућа војводе Степе Степановића у Кумодражу, као и друге куће у којима су живеле и радиле знамените личности овог периода – Кућа доктора Арчибалда Рајса и Кућа војводе Петра Бојовића.

Визуелно сазнајни аспект изложбе допунила је студија, која методологијом експликације задате теме садржајно и суштински превазилази очекивану форму каталога. Дефинисање споменика као меморијала одредило је њен наслов и структуру, док излагање наратива прати интерпретативни ток изложбе. Сама студија, са Спомен-плочом посвећеној студентима Универзитета погинулим за отаџбину 1912–1919. године из Капетан Мишиног здања на насловној страни, као и изложба, подељена је у неколико целина. Након уводних речи уследило је поглавље које се односи на меморијале у српској традицији са освртом на њихове архитектонско-уметничке форме, потом аутор излаже централну тему о меморијалима Првог светског рата подигнутим у периоду од 1915. до 1941. године, обухватајући све њихове јавне форме и облике: војна гробља, спомен-костурнице и спомен-цркве, јавне фигуралне споменике, споменике у форми обелиска, спомен-плоче и спомен-чесме, затим преглед савремених меморијала Првог светског рата и на крају закључна разматрања. Синтетски рукопис изнет на 108 страна прати обиман научни апарат и богат визуелни материјал. Анализирајући иконографски садржај, намену, функцију и степен физичке очуваности, аутор је дефинисао споменике као уметничке артефакте, који представљају значајан сегмент колективног сећања на Велики рат. Интерпретирајући тему аргументовано, од монументалних споменичких остварења до једноставних меморијалних форми, засновано на архивским изворима и научно утемељеној библиографији, контекстуализујући подизање и значење меморијала – доказао је своје почетне хипотезе да је формирање колективног памћења на личности и догађаје из Првог светског рата управо било у домену визуелне културе. Приказујући топографију колективног памћења на овај период националне историје, сасвим је сигурно да је студија отворила нове теме и указала на могуће правце сагледавања њеног сазнајног, уметничко-естетског, друштвено-социолошког и образовног аспекта.

Контекстуализујући приказану изложбу поводом сећања на знаменити датум, још једном се закључује да је споменичка култура била основна медијска грана

ПРИКАЗ ИЗЛОЖБЕ: МЕМОРИЈАЛИ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА НА ТЕРИТОРИЈИ БЕОГРАДА

у систему конституисања сећања на Велики рат на нашим просторима. У прилог овој тврдњи сагледавамо да су управо меморијали добили централно, комеморативно место у обележавању сећања на почетак рата и на националном и на локалним нивоима. Изложба *Меморијали Првој светској рати на територији Београда* приказана на Савском шеталишту Београдске тврђаве, као синтеза меморијалне културе и пут стварања колективног сећања на догађаје и страдања, поред тога што представља допринос установе културе програму државног обележавања стогодишњице од почетка рата, истовремено указује да меморијални корпус у укупном

културном наслеђу заузима изузетно место, играјући кључну улогу у очувању, с једне стране националног идентитета, а с друге и неговању сећања на протекле догађаје и положене жртве у Првом светском рату.

Саша Ј. Михајлов,
историчар уметности
Завод за заштиту споменика културе града Београда
sasa.mihajlov@beogradskonasledje.rs